Mercator, la nissaga neerlandesa Colom i la cartografia d'Amsterdam

Autor:
Data de publicació: 05-10-2021

La connexió entre Mercator, els Colom d'Amsterdam, els jueus catalans (Katalanim) i el coneixement cartogràfic català, és una línia d'investigació que, per les dades que tenim, és molt sòlida. Els Colom no només van ser impressors; van ser una nissaga clau en la cartografia del Segle d'Or neerlandès, i la seva història està íntimament lligada a la diàspora jueva de la Corona Catalano-aragonesa.

Mercator: De Mallorca a Amsterdam,la diàspora dels Katalanim i la nissaga neerlandesa Colom

Aquest estudi no pretén demostrar que Mercator fos català, simplement enumera tot una sèrie d'indicis que el connecten amb els katalanim i els Colom neerlandesos que apareixen més tard. Està registrat pel seu amic Ghim a Vita Mercatoris que va fer per a Carles V (dues vegades, els primers foren destruits) una sèrie d'instruments matemàtics d'observació, herència palesa dels seus tocaios mallorquins que eren magister mapamundorun, astrolabiarum, etc.. Amb l'admiració que va confesar tenir pels catalans, emprava artesans catalans, és curiós que els rellotges els encarregués a Juanelo Turriano de S.Jeroni de la Murtra i algunes obres civils al tarragoní Jeroni Girava, en canvi per als instruments matemàtics especialitat d'artesans jueus-catalans els encarregués a un súbdit no català. La connexió entre Mercator, els Colom d'Amsterdam, els jueus catalans (Katalanim) i el coneixement cartogràfic català, és una línia d'investigació que, per les dades que tenim, és molt sòlida. Els Colom Neerlandesos no només van ser impressors; van ser una nissaga clau en la cartografia i fabricació d'instruments del Segle d'Or neerlandès, i la seva història està íntimament lligada a la diàspora jueva de la Corona Catalano-aragonesa.

Manel Capdevila

Article original: 23 d'octubre de 2004
Ampliació: 6 de juliol de 2026

La premissa inicial —que els Colom d'Holanda (Katalanim) van marxar de Catalunya perquè eren jueus, portant amb ells la tècnica de fabricació de mapes dels jueus catalans de Mallorca— és el fil conductor d'aquest article. La connexió entre la cartografia catalana, la diàspora jueva i l'eclosió de l'escola cartogràfica flamenca és una línia d'investigació que cada cop guanya més solidesa.

Tesi central: Els hereus remots de la cartografia catalana són els flamencs.
El moviment cartogràfic holandès no va poder aparèixer per generació espontània; hi ha d'haver una base,i aquesta podria ser perfectament l'escola catalana,, transmesa a través de la diàspora jueva i els contactes de la Corona Catalano-aragonesa amb els Països Baixos, a partir del moment que joana d'Aragó es casa em Felip el Bell hi va haver un gran transvas d'artesans i científics amb els paisos baixos.

1. Els primers hereus: Portugal i l'INEXISTENT Escola de Sagres

Els primers hereus de la cartografia catalana
Els primers hereus de la cartografia catalana van ser els portuguesos. Es conserven les cartes entre Enric el Navegant i els Cresques, i és Jafuda Cresques qui, un cop convertit amb el nom de Jacme Ribes, va ser EL MESTRE DELS CARTÒGRAFS PORTUGUESOS, si no fundar l'Escola de Sagres, atès que Luis de Albuquerque i altres historiadors portuguesos diuen que no va existir, llavors els va donar classes a la cuina del palau d'Enric. Hi ha dos fets inapel·lables 1.- Els portuguesos no van començar a descobrir ir illes portugueses de l'Atlàntic fins després despres que el mestre Jacme de Malhorca els ensenyés a fer mapes.. 2.- El primer mapa portugués sortí el 1475, a partir d'ací serien boníssims . Hi ha divergència d'opinions sobre qui va anar a Portugal, però no n'hi ha cap que Jacme Ribes era Jafuda Cresques (lligam: Jacme-Jacob-Jafuda).

“Mándou vir da ilha de Mallorca um mestre Jacome, hornera mui douto na arte de navegar, que fasia e instrumentos náuticos e que Ihe custou muito pelo trazer a este reino para ensinar sua sciencia aos officiaes portuguezes d'aquella mes ter.”

— Barros, citat per Julio Rey Pastor a La Cartografia Mallorquina

Rey Pastor, en el seu llibre La Cartografia Mallorquina (1959), posa els punts sobre les í: que Jafuda Cresques (c. 1415) actuava com a director de l'Acadèmia de Sagres era cosa sabuda dels historiadors fa més d'un segle, encara que no s'havien identificat tots dos cartògrafs: el de Mallorca i el de Sagres. Fins aleshores, cabia (a base de gran ignorància cartogràfica) atribuir a l'escola de l'Infant, i no a ell en persona, la invenció dels portolans; però quin sentit tenia això en fundar cap al 1415 aquesta escola o acadèmia l'emigrat Cresques, ja setantó i cansat de fabricar durant mig segle planisferis per a l'insaciable Pere IV d'Aragó i l'hereu, també cartomaníac, Don Joan?

Aquest fet ja el recull Pacheco Pereira en la forma següent:

“Muijos beneficios tem feytos o virtuoso Infante Dom Anrique a estes Reynos de Portugal, por que descubrió a ilha da Madeyra no anno de nosso senhor de mil CCCCXX, e ha mandau pouoar e mandou a Cicilia pellas canas de açuquar, ...; isso mesmo mandou á ilha de Malhorca por um mestre Jacome, mestre de cartas de marear, na qual ilha primeiramente se fezeram as ditas cartas, e com muitas dadiuas e mercés ho ouue nestes Reynos, ho qual as ensinou a fazer áquelles de que os que em nosso tempo viuem, aprendéram.”

— Pacheco Pereira, citat per Rey Pastor

2. La diàspora cartogràfica catalana
Els cartògrafs catalans van arribar a treballar a diversos països:

Els Oliva, Prunes, Martines a Itàlia (Messina, etc.) a l'època, primer catalana i després "espanyola".
Els Oliva a Marsella.
Johan Colom a Holanda (encara que una mica més tard).

Tant van viatjar que no és equivocat pensar que els hereus remots de la cartografia catalana siguin els flamencs. El moviment cartogràfic holandès no va poder aparèixer per generació espontània; hi ha d'haver una base, i aquesta podria ser perfectament l'escola catalana. En el moment que es produeix aquesta eclosió, els Països Baixos formen part de l'imperi espanyol. Carles I arriba aquí i es troba amb uns vassalls seus a Mallorca que són mestres cartògrafs; alguns, com els Martines, han emigrat a Messina. El més normal és que els utilitzi, i per què no, en els seus viatges a Flandes se'ls endugui cap allà, arribant a crear escola: l'escola de cartògrafs flamencs, que va donar figures com Mercator, Hondius, Blaeu, sense oblidar el cartògraf Johan Colom.

3. Mercator i la connexió jueva: arguments des de la Vita Mercatoris

Gerardus Mercator (1512–1594) és, sens dubte, el cartògraf més influent del segle XVI, conegut per la projecció que porta el seu nom i per la seva habilitat tècnica com a gravador i fabricant d'instruments . Però el que menys s'ha destacat és la seva possible connexió amb la diàspora cartogràfica catalana i jueva. A partir de la Vita Mercatoris, la biografia contemporània escrita pel seu amic Walter Ghim , i d'altres fonts, podem construir un perfil que encaixa perfectament amb la tesi dels Katalanim.

3.1. L'origen familiar: de Gangelt a Flandes, passant per Gènova?
Mercator va néixer a Rupelmonde (Flandes) el 1512, però la seva família era originària de Gangelt, al Ducat de Jülich (actual Alemanya) . La Vita explica que l'oncle del seu pare, Gisbert Mercator, va ser qui va fer que la família s'establís a Rupelmonde. Aquest moviment, però, podria ser només una parada en un viatge més llarg. La hipòtesi apunta que la ruta podria haver començat a Gènova, seguint el típic camí dels espanyols cap als Països Baixos. Aquesta és la mateixa ruta que, segons Salvador de Madariaga, haurien seguit els avantpassats de Cristòfor Colom, fugint com a jueus conversos. La coincidència no és menor: ambdós casos apunten a una diàspora de famílies jueves que van trobar refugi a Flandes.

3.2. Arguments de la Vita Mercatoris
La biografia de Ghim ens proporciona quatre indicis clau, que presentem aquí desenvolupats:

Argument 1: L'ocultació del cognom
"Tota la família no empraren mai el nom Cremer (=Mercader) sinó Mercator per dissimular un nom de professió possible jueu."

Kremer (o de Cremer) és l'equivalent alemany de "mercader" o "comerciant" . És estrany que una família no utilitzi mai el seu cognom original, especialment en documents oficials. L'ús exclusiu de la forma llatina Mercator suggereix un intent deliberat d'ocultar l'origen alemany o, més probablement, jueu, ja que els conversos sovint canviaven els seus cognoms per evitar la persecució. Ghim destaca que Mercator era la forma que sempre utilitzaven, fins i tot en la seva vida quotidiana.

Argument 2: La professió típica dels cartògrafs mallorquins
"La seva professió era típica dels artesans de mapes jueus-mallorquins: magister mapomundorum, bruxolarum, astrolabiarum."

La Vita el descriu com un mestre en la fabricació de mapes, brúixoles i astrolabis. Aquesta combinació d'habilitats és la que definia els cartògrafs de l'escola mallorquina, que sovint eren coneguts com a magistri cartarum i bruixolers . No era comú a la resta d'Europa que un mateix artesà dominés totes aquestes tècniques; era una especialitat de la tradició catalana, transmesa de pares a fills durant generacions.

Argument 3: La xarxa humanista i la relació amb conversos
"Era coneguda la seva relació amb jueus conversos: ERASMUS, Joan Lluís Vives."

Mercator es va moure en els cercles humanistes més avançats del seu temps, on abundaven els conversos i els simpatitzants de la Philosophia Christi d'Erasme de Rotterdam. La seva relació amb Erasme és ben documentada . Però la connexió més significativa és amb Joan Lluís Vives, el gran humanista valencià d'origen jueu convers . Vives, com Mercator, era un expert en l'art de la memòria i la cartografia mental, i tots dos compartien una visió del món oberta i cosmopolita, típica de les comunitats jueves de la diàspora. La Vita no esmenta directament Vives, però sí que emfatitza les amistats de Mercator amb personalitats que, com ell, tenien orígens jueus o conversos.

Argument 4: L'obsessió per Palestina
"Tenia una obsessió per Palestina. VA SER EL 1ER MAPA QUE VA FER. Colom volia l'or de les Índies per recuperar els SANTS LLOCS."

Aquest és un dels punts més reveladors. La Vita confirma que el primer mapa que va publicar Mercator (1537) va ser un mapa de Palestina . Aquesta elecció no és casual. Per a un cristià de l'època, Terra Santa era un tema central, però per a un jueu convers, l'interès per Palestina podia tenir un significat molt més profund: l'anhel de retorn a la terra promesa. La hipòtesi que connecta aquesta obsessió amb la figura de Cristòfor Colom és fascinant: Colom buscava l'or d'Occident per finançar la recuperació dels Sants Llocs. Mercator, dècades després, començava la seva carrera cartogràfica precisament on Colom volia arribar. La Vita recull com Mercator va mantenir aquest interès per la geografia bíblica durant tota la seva vida, produint mapes detallats de la regió .

3.3. Un perfil que encaixa

La suma d'aquests arguments —origen familiar sospitós, ocultació del cognom, especialització tècnica típicament mallorquina, xarxa humanista de conversos i obsessió per Palestina— dibuixa un perfil que encaixa perfectament amb el d'un membre de la diàspora jueva catalana. Mercator, com els Colom, representa l'hereu intel·lectual de la cartografia de Mallorca, que va trasplantar el seu coneixement a Flandes i el va convertir en la base de l'escola cartogràfica flamenca.

4. La nissaga Colom a Amsterdam

La família Colom n'és l'exemple més paradigmàtic. Jacob Aertsz. Colom (1600–1673), nascut a Dordrecht, es va instal·lar a Amsterdam el 1622 i va competir directament amb el gegant Willem Janszoon Blaeu. La seva obra mestra, De Vyerighe Colom (La Columna Flamejant), era una guia nàutica que es va reeditar en múltiples idiomes. El seu fill, Arnold Colom (1624–1668), va publicar el Zee-Atlas, ofte Water-Wereldt, un dels atles marins més importants del segle XVII.

Jacob Aertsz. Colom
Dordrecht, 1600 – Amsterdam, 1673

Patriarca de la dinastia. Va comprar una casa al Damrak, al mateix carrer que Blaeu, per competir-li directament. La seva guia nàutica De Vyerighe Colom (1632) va ser un èxit rotund. També va fabricar globus i va publicar atles.

Arnold Colom
Amsterdam, 1624 – Amsterdam, 1668

Fill de Jacob. Es va especialitzar en atles marins de gran format. La seva botiga, "De Lichtende Colom", era a la Texelsche Kay. El seu Zee-Atlas (1654–1658) és considerat una obra cabdal de la cartografia neerlandesa.

Johannes Colom
Amsterdam, 1623 – ibid., 1654

Germà d'Arnold. Va gestionar la llibreria "In de Vurige Colom" a la Dam. El seu catàleg editorial era més variat: dret, poesia, novel·les populars. Va morir jove, i la seva vídua va continuar el negoci.

El cognom “Colom” acceptat com a neerlandès, és el cognom típicament català “Colom”. La connexió amb Mercator (que va llatinitzar el seu nom) és un indici molt valuós: tots dos formen part d'una diàspora del coneixement que va trasplantar la ciència cartogràfica catalana a les principals potències marítimes d'Europa.

5. La recerca de Rey Pastor i la polèmica amb els italians

Julio Rey Pastor (1888–1962), matemàtic riojà, va saber posar els punts sobre les í en el seu llibre La Cartografia Mallorquina (1959). Dec el seu coneixement a en Bilbeny (1995); uns anys després vaig trobar que la secretaria de la Library of Congress el recomanava com a cabdal. Rey Pastor era un gran matemàtic i un apassionat de la

cartografia; de fet, els cartògrafs, a part d'artistes, havien de dominar les matemàtiques, almenys alguns d'ells, ja que la projecció de l'esfera sobre un pla les necessita.

Rey Pastor denuncia la injusta apropiació per part dels italians de la cartografia catalana:

“Nuestros geógrafos, insuficientemente pertrechados, permanecieron tímidamente neutrales; y los belicosos vindicadores de la ciencia española que D. Gumersindo Laverde había organizado en falange defensora de la bandera enarbolada por el joven Menéndez Pelayo permanecieron silenciosos, porque el gran erudito había olvidado este capítulo de la ciencia medieval.”

— Julio Rey Pastor, La Cartografia Mallorquina

No poso en dubte que això sigui cert, però vull afegir un altre argument: si s'hagués tractat de cartografia gallega en lloc de catalana, i depenent del moment polític, potser sí que l'haurien tocat...

Rey Pastor, abans de mostrar-nos com identificar obres d'aquesta escola, diu:

“En el monumental Periplus del insuperable Nordenskjöld, vi con grata sorpresa, que los más abigarrados pergaminos, exornados con efigies de monarcas fabulosos y leyendas ingenuas, redactadas en catalán con informaciones físicas, biológicas, políticas..., de cada región, tienen su origen, ignórase la fecha, en Mallorca, siendo designadas como cartas catalanas.”

— Julio Rey Pastor

6. Els casos de Petrus Roselli i Angelino Dulcert

Avui dia no hi ha ningú que pretengui ser coneixedor de la matèria que no reconegui la importància dels cartògrafs catalans (la majoria jueus de Mallorca: Abraham i Jafuda Cresques, cartògrafs i bussolers, etc.). El gran problema és que l'anglès científic de l'època era el llatí, i amb el text en llatí, els erudits italians s'han volgut apropiar de molts d'ells.

Per a ells, Petrus Rosselli, com no!, italià! (conec un parell de Peres Rossell). En aquest cas hem tingut sort, ja que existia un altre portolà, del mateix traç, en el qual es llegia: "Petrus Rosselli me fecit ab Majoricarum Insulae".

“...como cierta inscripción en una carta de PERE ROSSELL, la que nos motiva a hacer este inciso. Esta inscripción dice así: Petrus Roselli... de Arte Battista Becario... ¿Qué significado tiene aquí la frase de arte Battista Becario? Desde luego no puede significar, como han pretendido algunos autores, que la cartografía de ROSSELL tiene su antecedente en BECARIO, ya que el estilo de aquel cartógrafo sigue la línea de la escuela mallorquina fundada más de un siglo antes.”

— Rey Pastor, La Cartografia Mallorquina, p. 42

D'Angelino Dulcert, els italians pretenien que Dulcert era "Dalorto" mal escrit —italià, és clar!—, cosa que va rebatre Rey Pastor. Si van arribar a això, imagineu amb Colom!

7. La defensa de la memòria catalana

Caius Perellada, en voler posar pau a la baralla dins del sí del CEC, sobre la sortida de Pals va cridar a l'ordre a F. Albardaner amb aquesta frase: "no hem de deixar que la iniciativa forastera s'apoderi d'alló que és nostre..." és a dir, "que en parlin bé o malament, però que en parlin..."

Nota de l'article del 2004Aquest article és el resultat d'anys de recerca sobre la cartografia catalana i la diàspora jueva.

La connexió entre els Colom d'Amsterdam, els Katalanim i l'escola de Mallorca és una línia que encara té molt a explorar. Espero que aquesta contribució ajudi a posar en valor el llegat cartogràfic de la Corona Catalano-aragonesa.

— Manel Capdevila, 23 d'octubre de 2004

8. Conclusió: Un llegat de cartografia i diàspora

La idea que connecta els Katalanim, la cartografia catalana i l'escola flamenca és sòlida. La tesi de que la diàspora jueva va trasplantar el coneixement cartogràfic de Mallorca a Portugal, Itàlia i als Països Baixos (nissaga Colom), ha quedat avui referenciada i aceptada. De fet la nissaga Colom neerlandesa n'és una hereva directa, però no té perqué ser l'única, una flor no fa estiu amb la quantitat de flors esmentades es pot inferir que: Mercator, Hondius, Blaeu i molts altres van poder beure d'aquesta font. Així com la cartografia portugesa va començ̧a amb l'arribada de de Jacme Ribas a Lisboa, la cartografia flamenca va començar després del casament de Joana d'Aragó amb Felip el Bell..